



OSMANLI-TÜRK MİLLİ KİMLİĞİNİN OLUŞMASINDA RUSYA TÜRKLERİ, GÖÇLER VE TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARININ ROLÜ



Öğr. Gör. Dr. Abdulvahap AKINCI*

ÖZ

Fransız İhtilali sonrasında milliyetçilik, hızlı bir ivmeyle dünyanın her köşesinde kendini göstermeye başladı. Bu süreç içerisinde devletler kendi milli kimliklerini inşa etme yoluna gitti. Çok milletli yapılar olan imparatorluklar için, bu gelişmeler ölümcül sonuçlar getirmekteydi. Osmanlı Devleti'nde, farklı etnik kökene ve dini inançlara sahip insanlar bir arada yaşamaktaydılar. Milliyetçilik önce gayri Müslimlerde daha sonra ise Arnavutlar ve Araplarda kendini göstermeye başladı. Milliyetçilik en son Türklerde etkili oldu. Osmanlı Türk milli kimliğinin oluşmasında özellikle Rusya Türklerinin, dış göçlerin ve Türkoloji çalışmalarının büyük etkisi olmuştur. Bu çalışmada milli kimliğin oluşmasında etkili olan bu faktörler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Türk Kimliği, Milli Kimlik, Rusya Türkleri, Göçler, Türkoloji

THE ROLE OF RUSSIAN TURKS, EMIGRATION AND STUDIES OF TURCOLOGY IN ESTABLISHMENT OF OTTOMAN- TURKISH NATIONAL IDENTITY

ABSTRACT

After the French Revolution, nationalism started to emerge rapidly everywhere in the world. In the process, nations tried to establish their own national identities. These establishments had fatal consequences for empires that are multicultural constitutions. Many people that belong to various ethnic origins and religious beliefs used to live together in Ottoman Empire. Nationalism started to emerge in the non-moslem communities at first. Later, it spread to the Albanians and the Arabs. Nationalism finally affected the Turks. Russian Turks, emigration and Turkology studies have played an important role in the establishment of Ottoman-Turkish national identity. In this study, the factors that constitute national identity have been analysed.

Key Words: Ottoman-Turkish Identity, National Identity, Russian Turks, Migrations, Turkology

* Kocaeli Üniversitesi Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu, abdulvahap.akinci@kocaeli.edu.tr



GİRİŞ

Kimliklerin oluşmasında çok sayıda faktörün farklı oranlarda etkisi olmaktadır. Kimliklerin mahiyetini doğru bir şekilde ortaya koyabilmenin yolu, hangi faktörlerin bu süreçte belirleyici olduğunu ortaya koymaktan geçmektedir. Milli kimlikler tarihin belli bir döneminde bazı şartların gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti birçok etnik/dinsel topluluğu içinde barındırmaktaydı. Osmanlı-Türk kimliğinin ortaya çıkışında bazı faktörler çok etkili olmuştur. Bu faktörler içerisinde özellikle Rusya'nın kontrolündeki bölgede yaşayan Türklerin önemli bir etkisi olmuştur. Türk milliyetçiliğinin ilk olarak kendini gösterdiği bu bölgede aydınlar, bütün Türkleri bir çatı altında toplama fikri ile hareket etmekteydiler. Rusya'nın baskıları sonucunda bu aydınlardan bir bölümü Osmanlı Devleti'ne kaçmak zorunda kaldılar ve Türkçülük faaliyetlerini burada devam ettirdiler.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını yitirmeye başlaması sonrasında, balkanlarda yaşayan Müslüman-Türklerin önemli bir bölümü Anadolu'ya göç ettiler. Kafkas Müslümanlarına yapılan baskı sonucunda, bu bölgeden de çok yoğun bir göç yaşandı Osmanlı Devleti'ne. Dış göçler sonucunda Anadolu'ya gelenlerin kimlik bilinci ileri seviyelerdeydi ve Anadolu'da Osmanlı-Türk kimliğinin oluşmasında etkili oldu.

Türkoloji çalışmaları sonrasında Türklerin kökenlerine dönük önemli bulgular elde edilmeye başlandı. Avrupa'da yapılan bu çalışmalar sonucunda Türklerin tarihte önemli bir yere sahip oldukları ortaya konmaktaydı. O zamana kadar kendisini Türk kimliği ile özdeşleştirmeyen Osmanlı aydınları açısından bu bulgular çok büyük tesir yaptı ve onların Türk milli kimliği çerçevesinde bir kimlik talebi ile ortaya çıkmalarına neden oldu.

Osmanlı-Türk milli kimliğinin oluşmasında Rusya Türklerinin, göçlerin ve Türkoloji çalışmalarının etkisi üzerine yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu alandaki boşluk bir nebze olsun doldurulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı-Türk milli kimliğinin inşası açısından Rusya Türklerinin, göçlerin ve Türkoloji çalışmalarının önemli katkı sağladığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu alanda yazılmış olan Türkçe ve Almanca kaynaklar incelenerek çıkarsamalarda bulunulacaktır.

1. KİMLİK, OSMANLI-TÜRK KİMLİĞİ

1.1. Kimlik Kavramı: Kimlik kavramı, sosyal bilimlerde en çok tartışılan kavramlardan biridir. Bu tartışmaların oluşmasında kimlik kavramının çok boyutlu olmasının yanı sıra, sosyal bilimlerin farklı dallarının (antropoloji, sosyoloji, tarih, psikoloji, hukuk vb) kimliğin farklı bir boyutu ile ilgilenmesinin de etkisi vardır. Farklı bilim dalları bu konu üzerinde çalıştıkları halde, kimlik olgusuna genelde kültürel bir olgu olarak yaklaşmaktadır. Kimliğe kültürel bir olgu olarak yaklaşılması, kültür kavramının açıklanmasında kolaylaştırıcı olmaya yetmemektedir. Çünkü, kültür kavramı üzerinde de yoğun bir tartışma yapılmaktadır. Kültürün ne olduğu, özellikle de kültürün medeniyet kavramı ile aynı olup olmadığı konusunda tartışmalar sürmektedir (Türkbağ 2003: 209-210).

Kimlik farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Yıldız'a göre, "Kimlik, bireylerin gerek kültürel gerekse yaşadıkları çevrelerdeki sosyal konum ve statülerinin karşılığı olan çok boyutlu, inanç, tutum, değer yargıları gibi yaşam biçimini sembolize eden bir kapsamın alt başlığıdır" (Yıldız 2007: 9). Güvenç'e göre ise kimlik kişilerin veya toplumsal grupların "kimsiniz?" sorusuna verdikleri cevaplardır (Güvenç 1994: 3). Kimlikte belirleyici olan, kişinin kendini ne



olarak tanımladığı ve diğerlerinden kendini nasıl ayırt ettiğidir. Kimlik bir şeye ait olma ihtiyacının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Yıldız 2007: 9). Amin Maalouf'un belirttiği gibi, “Kimliğim beni başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir” (Maalouf 2009: 16).

Kişilerin içerisinde yaşadıkları farklı gruplarla olan ilişkilerini ve bu gruplara dönük olarak yerine getirmeleri gereken görevleri, hak ve bağlılık derecesini tayin eden olgu, kimliktir. Bireylerin ve toplumların gelişmelerini, varlıklarını sürdürmelerini ve savunmalarını sağlayan olgu bu hak ve bağlılıklar olduğu için, kimlikler bu topluluklar içindeki kişiler arasında bir beraberlik ve dayanışma duygusu yaratır (Karpaz 1995: 23). Bireysel kimliklerin inşası, günlük hayattaki etkileşimler sonucunda meydana gelmektedir (Sarıbay,1998: 97).

Bireyler sadece kendi dışında gerçekleşen bazı şeylerin farkında olmazlar, aynı zamanda kendilerinin varlığının da bilincinde olurlar. İnsanın kimliğinin temelini bu “öz-bilinç” oluşturmaktadır. Öz-bilincinin farkında olan varlıklar tanınma ihtiyacı duyarlar. Bundan dolayı toplumsal bir olgu olan kimliğe ihtiyaç duyulur. Yani bireyler, başkaları tarafından tanınmak ve bir varlık olarak kabul görülmek isterler. Bu durum, ancak başka bireylerin de olduğu bir ortamda gerçekleşebileceği için, kimlik toplumsal bir olgudur. Kimliğimizin olabilmesi için bizi, diğer bireylerden farklı kılan özgün özelliklerimizin olması gerekir. Bu farklılığın dile getirilebilmesi için yine, başka bireylerin varlığı gereklidir. Yani kimliğin kurucu öğelerinden birisi, ötekinin (yani benim dışımdakinin) bulunmasıdır (Türkbağ 2003: 210; Yücel 2009: 36-37; Övet 2007: 95). İnaç'ın da belirttiği gibi “Kimlik, anlamını ne olmadığından elde eden bir değişim (alterity) ve ötekilik (otherness) ifadesidir” (İnaç 2006: 16).

Kimliklerin sadece kişiler tarafından ifade edilmeleri yeterli değildir, bunun yanında diğer bireyler tarafından da teyit edilmeleri gerekmektedir. Ancak bu durumda bireyler, bir kimlik biçimi olarak onaylanırlar (Bostancı 2003: 7).

Kimlik, bir taraftan çıkarları oluştururken, diğer taraftan bu çıkarları şekillendirir. Siyasal aktörlerin kimlikleri, ortaya çıktıkları sosyal çevre ile olan etkileşimlerine ve ilişkilerine bağlıdır. Bu aktörler öncelikle kendilerinin hangi çıkarları temsil ettiklerini bilmek durumundalar. Siyasal kimlikler bunu bilebilmek için de kim olduklarını ve kimleri temsil ettiklerini bilmelidirler (Bingöl 2004/1: 29; Bingöl 2004/2: 160).

Farklı kimlik çeşitleri bulunmaktadır. Kimlik çeşitlerini Güvenç üç farklı sınıflandırmaya tabi tutarak açıklamıştır:

Bireysel Kimlik: Nüfus cüzdanı, pasaport gibi bireyleri tanıtmaya ve birbirlerinden ayırmaya yarayan, kimlik kartları ile ortaya konulan kimliklerdir.

Kişisel Kimlikler: Bu kimlik çeşidi, soydan gelen dil, kültür din gibi özelliklerle, seçilen iş-meslek, kurumsal kimliklerden oluşmaktadır. Kişisel kimlikler kartsız olabilir. Bireyleri, toplumun diğer bireyleri ile gönüllü olarak birleştirebildiği gibi diğer bireylerinden ayırabilecek özelliğe de sahiptir.

Ulusal-Kültürel Kimlikler: Toplumlarda tarihten ve soydan gelen din, dil, kültür gibi kimliklerden oluşur (Güvenç 1994: 4; Güvenç 2006: 4-5).

Karpaz'a göre kimlikleri iki ana dala ayırmak mümkündür: a) Temel veya tabii kimlikler: Din, aile-aşiret-soy vb. esaslarından meydana gelen kimlikler temel kimliklerdir. b) Sonradan yaratılmış olan sosyo-politik kimlikler. En bilinen sosyo-politik kimlikler: millet, imparatorun tebaası, sosyal sınıf, vatandaşlık vb.dir. Bütün kimlikler zaman içerisinde değişmektedir.



Temel kimliklerin değişimi yüzlerce yıllık bir süreçte yavaşça gerçekleştiği için, bu kimliklerin değişmediği sanılmaktadır (Karpat 1995: 23).

Milli kimliği kısaca, ulusu meydana getiren kişilere ulusal bir aidiyet kazandırmanın bir yolu olarak tanımlamak mümkündür. Bu süreç sadece ideolojik değil, aynı zamanda psikolojiktir (Tekinalp 2005: 77).

1.2. Osmanlı-Türk Kimliği: Geleneksel Osmanlı kimliği bilinmeden, daha sonraki dönemlerde inşa edilmeye çalışılan Osmanlı kimliğinin anlaşılması zordur. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayanlar (Osmanlı klasik döneminde) farklı derecelerde de olsa devletin varlığının bilincindeydiler. Her ne kadar devlet, bireylerin hayatının birçok yönüne müdahale etmese de, vergi ve adalet mekanizmaları ile toplumsal hayata müdahale etmekteydi. Bu insanlar farklı dinsel ve etnik kökenden olsalar da, benzer sorunlarla karşı karşıydılar. Başka yönetimlerin altında yaşayan toplumlar farklı bir vergilendirme ve adalet mekanizması ile karşı karşıya olduklarını bilmekteydiler. Burada devletin varlığının farkındalığı ile ülke ve vatan algıları birbiri ile karıştırılmamalıdır, çünkü bu olgular çok daha sonraları gelişmiştir. Bireyler, Osmanlılık değerlerini kendi kimliklerinin en üst noktasına koymazlar, fakat tabiiyet duyguları tamdır (Erdoğan 2008: 19-20).

İnalçık'a göre, Osmanlı Devleti'nin en belirgin özelliği İslam devleti olmasıdır. Dolayısıyla devlet ile tebaa arasındaki ilişkiler İslam çerçevesinde mütalaa olabilir (İnalçık 1958: 74). Azınlık ve çoğunluk kavramlarının İslam hukuku çerçevesi içerisinde şekillenmiş olduğu görülmektedir (Göçek 2005: 61-62).

Osmanlı Devleti'ndeki millet sistemini Batıdaki azınlık-çoğunluk ilişkisi çerçevesinde algılamak gerekmektedir. Bir kişi içinde dünyaya gelmiş olduğu milletin ruhani, mali ve idari otoritesine tabi olarak yaşamaktadır. Herhangi bir millet kompartımanında yer alan kişiler modern toplumdaki azınlıklarda rastlanmayacak bazı tavırlar gerçekleştirirler. Değişik kompartımanlar arasındaki ilişkiler oldukça sınırlıdır ve pek çatışma da yaşanmaz. Modern dünyadaki azınlıklarda olduğu gibi kendi kimliklerini ispat etmek ve çoğunluk tarafından asimile edilmek gibi bir korkuları olmadığı için, çatışmanın bir gereği bulunmamaktaydı. Toplumsal olarak yükselmeye dönük olarak da milletler arasında bir mücadele yoktu. Bütün kompartımanlardaki insanlar devletin okullarında eğitim alarak yüksek makamlara tırmanabiliyorlardı. Özellikle Osmanlı'nın son yüzyılında gayrimüslimlerin kendi aralarındaki mücadeleler Osmanlı otoritesine karşı olan mücadeleden daha fazla olmuştur (Ortaylı 2007: 171-172).

Osmanlı Devleti kendi meşruiyetinin kaynağını İslam'a dayandırmaktaydı. Müslüman olmayan toplulukların Osmanlı Devleti içerisindeki durumunu doğru analiz edebilmek için, "Millet Sistemi"nin incelenmesi gerekmektedir. Osmanlı literatüründe "Millet" kavramı "Ümmet" kavramı ile aynı çerçevede kullanılmıştır. Yani millet kavramı dini cemaat ile eş anlamlıdır. Osmanlı'da söz konusu olan Türk, Arap, Yunan, Ermeni vb. değil; Müslüman, Hıristiyan, Yahudi milleti vb. idi. Yönetim Türklerin elinde olmakla beraber, her dini topluluğa kültürel ve dini otonomi verilmiştir. Bu durum dini toplulukların kendi geleneklerini yaşatmalarını kolaylaştırmaktaydı (Steinbach 1992/1: 35; Tunçay 1984: 54-55; Toprak 1989: 80; Saybaşı 1995: 167-168).

Osmanlı Devleti'nde aynı dili konuştukları ve aynı etnik kökene sahip oldukları halde üç farklı Ermeni milletinden bahsedilebilir: Ermeni Katolik milleti, Ermeni Gregoryen milleti ve Ermeni Protestan milleti (Tunçay 2003: 2).



Osmanlı Devleti'nde Müslümanların kimliklerini din ve bu dinin temsilcisi konumunda bulunan padişahlara bağlılık ve itaat tayin etmiştir. Gayrimüslimler devlet tarafından cemaat esasına dayalı milletler (dini topluluk) olarak tanınmışlardır. Bunun yanı sıra bu milletlerin içerisinde bulunan kavimler (etnik soy grupları) Bulgar, Sırp, Ulah, Hırvat, vb. olarak da tanınmışlardır. Bundan dolayı da, bu topluluklar dini ve etnik kimliklerini bir arada geliştirebilmişlerdir. Her ne kadar Müslümanlar da kendi soy farklılıklarının bilincinde olmaya devam etmiş ve bu farklılıkları muhafaza etmişlerse de, bu farklar hiçbir şekilde hukuk tarafından tanınmamıştır. Bütün Müslümanlar (ümme) bir bütün olarak görülmüş ve devletin dayanağı olarak işlev görmüşlerdir. Toplumsal hayatta bütün farklı Müslüman kavimler kendi dillerini konuşup, kendi geleneklerine göre hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu farklılıklar hukuki bir tanınmadan yoksun olduğundan dolayı, herhangi uzun vadeli bir siyasi sonucun ortaya çıkmasını sağlayamamıştır. Aslında Müslümanlar ve Hıristiyanlar din esasına dayalı bir kimlik dışında bir Osmanlı kimliği taşımamışlardır. Böyle bir kimlik ne düşünülmüştür ne de hayal edilmiştir. Sadece hanedan Osmanlıydı ve devlet Osmanlı hanedanının mülküydü. Bu durum, herhangi bir siyasi kimlik olmaksızın, 19. yüzyıla kadar böyle devam etmiştir (Karpaz 1995: 27). Milliyetçilik anlayışının toplum katmanlarında yer almaması, din temelli kimlik anlayışının varlığını sürdürmesinde belirleyici olmuştur.

Osmanlı devleti içerisindeki Müslümanlar içinde farklı kökenden gelen topluluklar etnik (Türk, Arap, Kürt, Arnavut vb.) ve mezhepsel (Sünni, Alevi, Babai vb.) farklılıklara rağmen, toplumsal yapıyı bozmadan bir arada yaşamışlardır. Müslümanlar Osmanlı Devleti'nde çoğunluğu oluşturmaktaydılar. Müslümanlar çoğunluk olmanın kendilerine sağladığı üstünlüğü içselleştirmiş oldukları için, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar kendilerini "millet-i hâkime" (hâkim millet) olarak tanımlamaktan kaçınmışlardır (Göçek 2005: 62). Farklı milletlerin (dini cemaat) varlığını sürdürmesi Müslümanlar tarafından bir tehdit olarak algılanmamakta ve dolayısıyla farklılıkları ortadan kaldırma veya asimile etme anlayışı söz konusu olmamaktaydı.

Karpaz'a göre temel olarak İslami bir karaktere sahip olan Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar arasında şeriat kuralları uygulanmaktaydı ki bu hem devletin hem de yöneticilerin İslami ehliyetlerini sağlamaktaydı. Devlet dahilinde şeriatın mümkün olduğunca tek tip olarak uygulanmış olması Müslümanlar arasında kültürel homojenliğin yüksek boyutlarda gerçekleşmesine neden olmaktadır (Karpaz 2009: 21).

Osmanlıcılık kavramı Tanzimat'ın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Tanzimat ile birlikte farklı dinsel, kültürel topluluklar siyasi eşitlik ilkesi çerçevesinde tek tipleştirilmek istenmişti. Bütün bu insanların Osmanlı hanedanına aynı şekilde bağlılığını amaçlayan, bütünleştirici bir görüş olarak Osmanlıcılık ortaya çıktı. Devlet laik bir yapı kazanmaya başlamış, yasa önünde herkesin eşitliği garantiye alınmıştı. Aynı dönemde merkezîyetçilik uygulamaları hayata geçirilmişti. Dolayısıyla ancak bu şartlar altında yurt ve halkın, siyasi bütünlüğü temsil eden Osmanlı Hanedanı ile özdeşleşmesi mümkün gözükmekteydi (Kayalı 1998: 26).

Osmanlıcılık üniter bir devletin kurulması için gerekli olan laik bir kavramdı. Başlangıçta birliği sağlamaya yönelik basit bir araç olarak ortaya atılan bu kavram, ilk kez II. Mahmut tarafından kabaca şu şekilde formüle edildi.: "“Bir kişi kilisede Hristiyan, camide Müslümandır ama buraların dışında herkes benim uyuğumdur.” Sultanın amacı devleti belli bir toprağa bağlı bir millete dayandırmak; inanç, dil ve etnik köken farklarından bağımsız olarak sultana ve devlete sadakati sağlamaktı” (Karpaz 2009: 22-23).



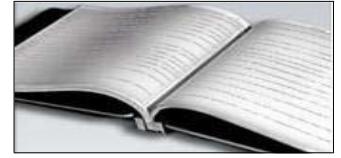
Osmanlılık aslında ülkede yaşamakta olan milletlerden tek bir millet yaratmaya çalışmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlılık bir tür milliyetçilikti. Farklı dinlerden insanları kardeş ilan eden bir yaklaşım olması dolayısıyla Osmanlılık aynı zamanda laik bir yaklaşımın yolunu açmaktaydı. Laiklik bu bağlamda Osmanlı milletini yaratmanın bir ön koşuluydu (Türköne 2008: 650). Aynı hak ve sorumluluklarla donatılmış vatandaşın inşası, modern devletin varlığını sürdürebilmesinin olmazsa olmazıydı.

Kafkaslar'da yüzlerce kabile yaşamaktaydı ve bunlar arasında bir birlik mevcut değildi. Osmanlı Devleti özellikle 16. yüzyıldan sonra Kafkaslarda yayılmış ve buralarda ki topluluklara kabileler üstü bir Müslüman kimliği vermiştir. Bu kimlik realitede Osmanlı kimliğinden başka bir şey değildi. 19. yüzyılda gerçekleşen Osmanlılık politikasının gerçekleştirdiği şey, yüzyıllar içerisinde bilinçaltında oluşmuş olan tarihsel ve kültürel Osmanlılık kimliğini bilinçli bir kimlik haline dönüştürmektir. Böylece Müslümanlar tarafından, Karpat'ın ifadesiyle, "Osmanlılık-Müslümanlık kimlik terkihi" benimsenmiş oldu. Bu kimliğin en açık ifadesi kendisini Namık Kemal'in yazdığı "Vatan Yahut Silistre" oyununda gösterir. Osmanlılık sayesinde vatan kavramı içerik açısından genişlemiş ve maddisiyasi bir biçim olarak yerleşmiştir. Yani, artık vatan sadece kişinin doğup büyüdüğü yer olarak değil, tıpkı Batı'da ulus-devletlerin kuruluş aşamasında olduğu gibi, bütün ülkenin sınırlarını kapsayan bir genişliğe kavuştu. Osmanlı kelimesi artık bir hanedanı ifade etmekten çıkarak, tüm Osmanlı tarihini kapsar bir kavram haline dönüştü (Karpat 2009: 67). Osmanlı Devleti siyasal milliyetçilik anlayışına göre hareket ederek ülkede birliği sağlamayı amaçladı.

Aslında Osmanlılık söylemine rağmen Tanzimat döneminde yapılmak istenen dilin sadeleştirilmesi ve Türkçeleştirilmesiydi. Osmanlıca basitleştirildikten ve halk diline yaklaştırıldıktan sonra okuma yazma oranlarında hızlı artış oldu. Bu, yeni fikirlerin ülkede yayılmasının önünü açtı. 1845'de laik eğitime dönük çalışmalar yapmak üzere oluşturulan bir danışma kurulu birçok Farsça ve Arapça kelimelerin yerine Türkçelerinin getirilmesi önerisinde bulundu. 1856'da ise Bab-ı Âli resmi belgelerin daha basit bir Osmanlıca Türkçesi ile yazılmasını istedi. Bu talebin sonucu Islahat Fermanı'nda kendini gösterdi. Yine bu dönemde Arapçayı Türkçe açısından daha kullanışlı hale getirmeye dönük olarak bir ortografi (imla sistemi) geliştirmeye dönük çalışmalar başlatıldı (Shaw-Shaw 2000: 168). Ülke genelinde ortak bir dilin inşası artık bir zorunluluktan ziyade bir ihtiyaçtı. Nitekim çok farklı etnik topluluktan meydana gelmiş olan ABD'de dahi ortak bir dil inşa edilmiştir.

Tanzimatçıların 1856 sonrası dönemde karşılaştıkları ilk sorun, tebaanın padişaha karşı gösterdikleri geleneksel şahsi sadakati nasıl ülkeye ve devlete sadakat ve bağlılık haline dönüştürecekleriydi. Her ne kadar bütün tebaanın eşit vatandaşlara dönüştürülmesi yoluyla "Osmanlı Milleti" inşa edilmek istense de, 1860'lar sonrasında Osmanlı milleti kavramının esas olarak Osmanlı'nın Müslüman tebaasını içine aldığı belirginlik kazandı. Millet sisteminin yerleşmiş olduğu ve her milletin özerk bir yapıya sahip olduğu bir ülkede tebaanın kimliğinin en önemli belirleyeni din idi. Böyle bir toplumda veya özerk topluluklardan oluşan bir devlette toprak esasına dayalı, laik bir kimliğin belirlenmesi ve vatandaşların homojenleştirilmesi pek mümkün değildi (Karpat 2009: 23-24).

Osmanlı'nın başta İstanbul olmak üzere değişik yerlerinde farklı etnik kökenden gelen insanlar kendi dillerini kullanmaya devam ettiler. Fakat devletin dili olarak Türkçe her zaman varlığını sürdürdü. Osmanlı'daki edebi dile bakılarak Osmanlı'nın dilinin Osmanlıca, yani Farsça, Arapça ve Türkçe karışımı bir dil olduğunu söylemek doğru olmaz. Bu konuda Karpat'ın yaklaşımı açıklayıcıdır: "... her ne kadar birçok ulema mensubu kitaplarını Arapça,



şiiirleriniyse Farsça yazsa da devletin ve kültürel, dini elitin dili başından itibaren Türkçeydi. Bu durum herhangi bir rahatsızlık veya çekişme konusu değildi. Çünkü Türkçe hâkim bir etnik grubun değil devletin, yani yöneticilerin dili olarak görülüyordu” (Karpas 2009: 21). 19. yüzyıl içerisinde halkın konuşma dili aşamalı olarak Osmanlıcanın yerini almaya başladı. Bu sürecin sonunda konuşma dili yönetilenlerle yönetici sınıfın ortak dili haline geldi (Karpas 2009: 21).

Karpas’a göre, Osmanlı kimliği din, dil, etnik köken gibi temel kimlikleri içermemiş ve bir kenara bırakmış olduğu için ülkede yaşayan farklı dinsel ve etnik grup tarafından asla benimsenmemiştir. Özellikle Hıristiyanlar Osmanlı kimliğini (Osmanlılık) bir asimilasyon vasıtası olarak algılamışlardır. Anadolu’da, Balkanlar’da ve Kafkaslarda yaşayan Müslümanlar ise Osmanlılığı bir tür Müslüman siyasi kimliği olarak görerek benimsemişlerdir. Osmanlılık fikri ve onun bir gerçeklik haline gelmesine dönük olarak vatandaşlık politikası ve merkezîyetçilik bağlamında adımlar atılmıştı. Yapılan çalışmalar ile modern bir milletin oluşumu için gerekli olan siyasi, hukuki ve idari çerçeve hazırlanmıştı. Osmanlıcılığın bir gerçeklik olarak hayata geçememesinin nedeni, bir milletin teşekkül etmesinin en önemli şartı olan, kişileri birbirine bağlayacak değerlere ve kimliklere hitap etmemesinden dolayı gerçek anlamda bir dayanışma ve birlik yaratamamış olmasıdır (Karpas 1995: 29-32).

2. RUSYA TÜRKLERİ, GÖÇLER VE TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARININ OSMANLI-TÜRK KİMLİĞİNİN OLUŞMASINDAKİ ROLÜ

Osmanlı-Türk kimliğinin oluşmasında Rusya Türklerinin, Osmanlı Devleti’ne yapılan göçlerin ve Türkoloji çalışmalarının büyük katkısı olduğu söylenebilir.

2.1. Rusya Türkleri: Rus Çarlığı, 19. yüzyılın başından itibaren Türk hanlıklarını kendi sınırlarına dahil etmeye başladı. 19. yüzyılın sonuna doğru Rusya Orta Asya’yı ve Ural çevresini kuşattı, Kafkasya’yı ve Azerbaycan’ın kuzeyini kendi topraklarına kattı. 1877/78’de Osmanlı ordusu Rusya karşısında bozguna uğradı. Balkanların batısındaki bölgeler ile doğuda Erzurum’a kadar olan bölge Rusya’nın kontrolüne girdi. Büyük ölçüde Hıristiyan nüfusunun yaşadığı bölgelerin yanında, ağırlıklı olarak Müslüman nüfusunun yaşadığı bazı bölgeler de böylece kaybedilmiş oldu (Laçiner 1995: 116).

Yüzyıllar boyunca Osmanlı Türkleri Kafkasya, Ural bölgesi ve Orta Asya Türklerinden bağlantısı kopuk olarak yaşamıştır. Bu bölgelerdeki halklar ile olan ilişkiler ilgisizlik ile açık düşmanlığa varan boyutlar arasında değişiklikler göstermiştir. Bu durumun en iyi örneğini Azeriler ile olan ilişkiler teşkil etmektedir. İlk olarak 19. yüzyılın sonlarında pantürkist yaklaşımlar ve hayaller çerçevesinde Ural, Kafkas ve Orta Asya Türkleri ile bir birlik oluşturma düşüncesi geliştirilmiş oldu. Hangi yol ve yöntemler ile bu birlikteliğin sağlanabileceğine dönük düşünceler Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi Ural, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde aynı dönemde başlamıştır (Laçiner 1995: 115).

Osmanlı Devleti’nde ilk defa ortaya çıkan Türkçüler iki grupta toplanmaktadırlar: Bunlardan bir bölümü Türk etnik kökeninden olmayan Osmanlılar, diğer bölümü ise Osmanlı Devleti’ne Rusya’dan göç etmiş olan müstemleke aydınlarıdır. İlk Türkçü teorisyenler arasında etnik köken olarak Türk olan Osmanlı mevcut değildi (Türküne 2003: 43). İlk pantürkist fikirlerin ve girişimlerin Rusya Türkleri tarafından başlatıldığı söylenebilir. Kültürel çerçevede de bir birliktelik sağlanmasının gerekliliği üzerinde durulmaktaydı. Zaten Osmanlı Devleti bu yönde bir çalışma başlatmıştı (Jäschke 1941: 4). Osmanlı Devleti’nin dönüştürmeye çalıştığı devletin



ihtiyaç duyduğu teorik çerçevenin oluşturulmasında Rusya'dan göç eden Türklerin katkısı önemliydi.

Pantürkizm, Panislavizm ve Pangermanizm aynı zaman içerisinde geliştirildiler. Tabii ki bu yaklaşımların yönleri farklıydı. Panislavizm ve Pangermanizmin ortaya çıkışının nedeni, bölgelerindeki halkın ekonomik ve askeri alanlardaki başarılarını sağlamaya dönüktü. Ayrıca bu bölgelerdeki hakim güç olmalarının pekiştirilmesi amaçlanmaktaydı. Fakat Pantürkizm'in ortaya çıktığı dönem, Osmanlı Devleti'nin büyük yenilgiler aldığı bir zaman dilimiydi. Büyük toprak kayıpları ile birlikte ümitler de büyük ölçüde kaybedilmekteydi. Osmanlı'daki yaklaşımın yönü saldırgan değil savunmaya dönüktü. Pantürkizm'in gayesi bu geri gidişi durdurmak ve bütün Türkleri bir araya getirmektir. İyi olan geçmişin tekrar hatırlanması yoluyla halka yeni bir ümit verilmek istenmekteydi (Laçiner 1995:115).

19. yüzyılın sonunda pantürkist hareketin gayesi, Rusya'nın hâkimiyeti altında yaşayan bütün Türkleri din çatısı (İslam) altında birleştirmektir. Bu hareketin başında Kırım Tatarı olan İsmail Gaspıralı (1851-1914) vardı. Gaspıralı, Pantürkizm'i hem Rusya'da hem de Osmanlı Devleti'nde yaymaya çalıştı (Kohn 1928:189).

İsmail Gaspıralı çıkarmış olduğu Tercüman gazetesi yoluyla bütün Türk topluluklarının ortak bir dil kullanmalarını sağlamaya çalıştı. Özellikle kültürel alanda reformlar vasıtasıyla Türk topluluklarının bütünleşmelerini sağlamak istiyordu. Ona göre kültürün en büyük değeri Türkçeydi. Özellikle aydınlar ve üniversite öğrencileri bu fikirlerden etkilendiler ve aynı görüşleri savunmaya başladılar. En büyük problem ise bu görüşlerin Türk toplulukları tarafından kabulünün sağlanamaması idi (Kocaoğlu 1998: 26; Önder 1982: 686; Kohn 1928: 189).

1890'da Rusya'daki Türkler arasında "Cedit" (Arapça yeni, ama burada modern anlamında kullanılmıştır) hareketi oluşturuldu. Bu hareket çerçevesinde Türk milliyetçileri özellikle dil ve eğitim sisteminde milliyetçi reformları uygulamaya koymayı amaçlamaktaydılar. Eski eğitim sisteminin yerine modern, pozitivist bir sistemin oluşturulmasını amaçlıyorlardı. Fakat bu harekete karşı gerek halk katmanları içerisinde gerekse dini otoriteler tarafından bir karşı duruş mevcuttu. Bu kesimlere göre İslam ile milliyetçilik birbirleri ile uyumlu değillerdi (Önder 1982: 686-687).

Rusya'da bu dönemde değişik gazete ve dergiler çıkartılmaktaydı. Yayınlanmakta olan gazete ve dergilerin en önemlileri Yıldız, Vakit, Sura, Turan, Hurşit, Şöhret, Asya idi. Bütün bu dergi ve gazeteler eğitim sisteminin reforme edilmesi ve ortak kullanılan bir Türkçenin oluşturulması için mücadele etti (Benzing 1937: 111; Önder 1982: 687).

Rusya'da gerçekleşen 1905 ihtilali Türk milliyetçilerinin daha rahat faaliyet gerçekleştirmeleri için uygun bir ortam sağlamıştı. Gaspıralı'nın önderliğinde "Rusya Müslümanları Kongresi" toplandı. 1906'da ise "Allindia Muslim League" oluşturuldu. Gaspıralı, bütün İslam devletlerinin bir kongrede bir araya gelmesi için mücadele etti. O, bu kongrede İslam'ın problemleri ve İslam ülkelerinin ekonomik olarak geri kalmışlığının tartışılmasını amaçlıyordu. Kongre katılımcıları politik konuları ele almayacaklarını belirttikleri halde, Kongrede çoğunlukla politik konular üzerinde tartışıldı ve çözüm yolları arandı (Hartmann 1941: 124-125). Rusya'da İslam görüntüsü altında bir kongreyi toplamak dışında bir yöntem benimsemeleri mümkün değildi. Rusya, Türkçülerin faaliyetlerini engellemek için büyük çaba sarf ediyordu.



1905 sonrası dönemde Rusya Türklerinin kendilerine olan güvenleri artmıştı ve problemleri istedikleri şekilde çözebileceklerine olan inançları büyümüştü. Onlara göre Türk kültürü üstündeki İslam tesirleri ortadan kaldırılmalıydı. Türk milliyetçileri yaklaşık 500 Tatar okulunu reforme ettiler. Artık bu okulların tek eğitim dili Türkçe olmuştu. Türk milliyetçilerinin faaliyetleri İslami tabakanın (Kadimiler) karşı mücadelesine neden olmuştu. Kadimilerin girişimleri ile Rusya milliyetçilerin faaliyetlerini sınırladı. Milliyetçiler bu baskıdan kurtulmak için İslam'dan faydalanmaya ve bu yolla kendi amaçlarını gerçekleştirmeye karar verdiler. Türkçüler artık “millet” ve “Türk” kavramlarının yerine “din” ve “Müslüman” kavramlarını kullanmaya başladılar ve birçok okulda İstanbul-Türkçesinin kullanılmasını sağladılar. Kadimiler, milliyetçilerin bu yeni taktiklerini fark ettikten sonra, Rusya makamlarına başvurular ve bu yeni açılan veya reforme edilmiş olan okulların kapatılmasını sağladılar. Rusya tutukladığı milliyetçileri Sibiryaya sürgüne gönderdi. Fakat milliyetçilerin birçoğu İstanbul'a kaçmayı başardılar. Böylece Turancılık'ın merkezi tekrar Türkiye olmuş oldu (Önder 1982: 687).

Rusya'daki çarlık rejimi kendi yönetimi altında olan bölgelerdeki Türkleri ve Müslümanları Hıristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak için baskı politikaları uygulamaya koyduktan sonra oradaki Türkler ve Müslümanlarda milli hareketler kendini göstermeye başladı. Bu hareketin önde gelenlerinden bazıları Rus baskısından kaçarak Osmanlı Devletine iltica ettiler ve kendi davaları için destek sağlamaya çalıştılar. Bunların faaliyetleri Osmanlı'da Türkçülük hareketinin doğmasında etkili oldu (İnalçık, 2002: 27-28). Rusya'dan göç etmek durumunda kalan Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ahmed Ağaoğlu vb. ünlü Türkçü aydınlar, Rus Popülizminden ve Panislavizmden etkilenmişlerdi. II. Meşrutiyet sonrasında gündeme gelmiş olan Türkçülük ve Halkçılık akımlarında etkili olmuşlardır (Toprak 1995: 41).

Rusya'dan göç eden aydınların yaklaşımları farklılık taşımaktaydı. Bunlardan Hüseyinzade Ali “İttihadi Osmanî”nin kurucularındandır. Kimlik tartışmalarına katılarak Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm'i savunmuştur. 1910'da Azerbaycan'dan İstanbul'a geldi ve Türkçü faaliyetlerde aktif olarak yer aldı. O, Transkafkasya halklarının bağımsızlıklarını kazanmaları için ümitlerini Osmanlı Devleti'ne bağlamıştı. Osmanlı mandasını dahi kabul etmekteydi. Onun için din ve ırk olgusu aynı derecede önemliydi (Ersanlı 2006: 79-80). Türkiye'de Jön Türk yönetimi döneminde olan iki eğilim (etnik Türkçülük ve kültürel-tarihsel Türkçülük) ortaya çıkmıştı. Bunlardan etnik Türkçülüğün önde gelen savunucuları Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu'ydu (Karpas 2009: 31). Kısaca Türk milliyetçiliği, Osmanlı Devleti içerisinde en son ortaya çıkan milliyetçilik akımıydı. Türk milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nin varlığı ve bütünlüğünü korumak gibi bir kaygısı olmayan ve Rusya'nın ağır baskı politikası altında kalmış olan Rusya Türkleri tarafından başlatılmıştır (Karakoyunlu 1995: 115-116). Osmanlı kültürü Arap ve İran tesiri altında olduğundan milliyetçiliği yaymak çok zordu. Bu nedenle Türkçü aydınlar Osmanlı kültürünü reddettiler (Copeaux 1998: 16).

Yusuf Akçura gençliğini İstanbul'da geçirmişti. 1905'deki Rus İhtilali sonrasında vatanına geri döndü. Burada Kadimiler Partisi'ne üye oldu ve Kazan'da bir gazete kurdu. Daha sonra Tatar gazetelerinin muhabiri olarak İstanbul'a geri döndü. İstanbul'da 1911'de “Türk Yurdu” dergisini çıkardı. O, Pantürkizm'i gerçekleştirilmesi kesin olan bir politika olarak görmekteydi (Kohn 1928: 189). Pantürkizm'in baş savunucusu olan Yusuf Akçura, Kazan, Kırım ve Azerbaycan'ı içeren bir Turan'ı hayal etmekteydi (Karpas 2009: 31-32).

Yusuf Akçura, kavmi milliyetçiliği ilk olarak bilinçli bir şekilde ortaya atan düşünürdür (Karpas 1995: 37). Akçura'nın yazmış olduğu bir makale serisi Pantürkizm için önemli bir



çığır açmıştır. Bu makaleler (Üç Tarz-ı Siyaset) 1904’de Kahire’de çıkarılmakta olan “Türk” gazetesinde yayımlandı. Akçura’ya göre İslam topluluklarını bir araya toplamak çok zordu. Osmanlı Devleti’nin gerilemesinin nedeni, Türk tarihinin bilinmemesiydi. Rusya’daki Türkçüler pantürkizm’in önündeki en önemli engel olarak Rus çarlığını görmektedir. Fikirlerini hayata geçirebilmek için Batılı devletlerin desteklerini sağlayabilmeyi ümit etmiştir. Çünkü o dönem Rusya ile Batılı devletler arasında bir düşmanlık durumu söz konusuydu (Jäschke 1941/1: 4; Copeaux 1998: 26; Güvenç 1994: 32; Steinbach 1992/2: 821). Akçura, toplumların doğal bir gelişimle arzu edilen gelişmeleri sağlayabileceğine inanmamaktaydı. Bu noktada devlete çok önem vermektedir. Ona göre modern anlamda bir millet ancak devlet eliyle yaratılabilir. Akçura’ya göre İslamcılık ve Osmanlıcılık Türk kavminin varlığını ve gelişmesini sağlayamazdı. Bunun ancak siyasi Türkçülük ile gerçekleşebileceğini ileri sürüyordu (Karpas 1995: 37).

Doğal olarak Akçura ve diğer milliyetçiler bütün Türkleri birleştirme projeleri dolayısıyla eleştirildiler. Eleştirilerdeki en önemli noktayı ise, milliyetçilerin planlarının o zamanın şartlarında gerçekleştirilmesinin mümkün olmaması oluşturmaktaydı.

2.2.Göçler: İslam’da devlet, topraktan daha öncelikli bir yere sahiptir. Hicret teorisine göre bir toprak Müslüman olmayan bir yöneticinin kontrolüne geçince, Müslümanlar yaşadıkları bu toprakları terk ederek Müslümanların yönetimindeki topraklara göç etmeleri gerekmektedir. Osmanlı Devleti’nin topraklarının büyük bölümünün sınırları iyi tasnif edilmiş bir şekilde olduğu için, ülkede yaşayan insanların 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar belli bir toprak parçası ile özdeşleşmeleri mümkün olmamıştır. Ülkede yerleşmiş olan his, belli bir toprak üzerinde Osmanlı hâkimiyetinin savunulması biçiminde tezahür etti. Osmanlı’nın 19. yüzyılda karşılaştığı en önemli sorun, uyruklarını ülkenin topraklarına bağlamaktı (Karpas 2009: 19-20).

Rusya’nın Türkistan’ın değişik bölgelerini işgal etmesi sonucu birçok Müslüman (büyük bölümü Türk) Anadolu’ya göç etti. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında yüz binlerce Çerkez, Dağıstanlı, Gürcü ve Kırım Tatarı Anadolu’ya sığındılar. Vámbéry’e göre bu dönemde göçenlerin sayısı yaklaşık yarım milyondur (Kohn 1928: 189).

Berlin Kongresi’nden sonra ise ikinci bir mülteci dalgası Anadolu’ya yönelmişti. Bu kez gelenler Bulgaristan, Bosna Hersek, Hırvatistan ve Kıbrıs’tan idiler. Göçmenlerin büyük bir bölümü etnik olarak Türk değillerdi ve Slavca, Yunanca veya Kafkas dillerini konuşuyorlardı. Bu yeni göç dalgaları ile Anadolu’nun Müslüman nüfusunun oranı artmıştı. Vatanından sürgün edilen insanların milli hassasiyetleri daha kuvvetli olarak varlığını sürdürdü. Dolayısıyla milliyetçi söylemler daha fazla etki bıraktı. Daha sonraki yıllarda bu bir dezavantaj haline gelecekti (Adanır 1989: 85).

Osmanlı Devleti’nin kırsal kesimindeki nüfus, 17. yüzyıldan itibaren hastalık, kıtlık, savaş, kötü yönetim gibi nedenlerden dolayı hızla azalmaya başlamıştı. Tarımsal üretimin yoğun bir şekilde yapılabilmesi için kırsal kesimdeki nüfusun artması gerekmektedir. Muhacirlerden çok az sermayesi olanlara 1857’de çıkarılan “Muhacirin Kanunnamesi” gereğince toprak verildi. Bu kişiler Anadolu’da yerleşirlerse 12 yıl, Rumeli’de yerleşirlerse 6 yıl vergi ve askerlik hizmetinden muaf tutulacaklardı. Yerleştikleri yerde toprağı işlemek ve 20 yıl boyunca satmamak ve oradan göç etmemek zorundaydılar. Ayrıca padişahın tebaası olarak kurallara uymak zorundaydılar. Bu düzenlemeden Avrupa’da haberdar olan ve buldukları yerde huzursuz olan insanlar tarafından olumlu karşılandı. Gelen mültecileri yerleştirmek



amacıyla 1860’da Ticaret Bakanlığı bünyesinde, 1861’de ise bağımsız bir “Muhacirin Komisyonu” kuruldu (Sha-/Shaw 2000: 151-152).

1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan (93 Harbi) sonra Anadolu’ya çok sayıda Müslüman’ın göç etmek zorunda kalışı, II. Abdülhamid’e Osmanlı Devleti’nin Asya’da kalan topraklarındaki Hıristiyanları dengelemek için fırsat vermişti. Bu yolla Hıristiyan nüfusunun yoğunluğu azaltıldı (Aydın 2005: 151).

1827’de Kafkaslar’dan, 1827’de Kırım’dan, 1878’de ise Rumeli’den başlayıp günümüze kadar devam eden göçler, farklı coğrafyalardaki Osmanlı tebaasının Anadolu’ya yerleşmesi anlamına gelmekteydi. Anadolu’nun nüfusu 1850 ile 1882 arasında %42 artmıştı. Bu artışta göçlerin etkisi çok olmuştur. Göçler sonucunda hem göçmenlerin hem de yerleştikleri yerin ahalsinin kimliklerinde ve sosyal yaşamında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde hem göçmenler hem de yerleşik hayata geçmemiş olan göçmenler devlet eliyle iskâna tabi tutulmuşlardır. Bu sayede bir taraftan tarımsal üretimde büyük artış sağlanırken, diğer taraftan da merkezi yönetimin etkinliğinin ve kontrolünün artması sağlandı. Bütün bu gelişmeler sonucunda Anadolu’da yeni bir siyasi varlık olarak modern öncesi denilebilecek bir millet ortaya çıkmaya başladı (Karpaz 1995: 31).

Devletin elde ettiği vergi gelirleri de üretim artışına paralel olarak artmıştır. Bu gelişme, merkezi devlet idaresinin daha güçlü hale gelmesini ve kökleşmesini hızlandırmıştır. (Karpaz 2009: 69-70). Zaten 19. ve 20 yüzyılda Osmanlı Devleti yıkılma sürecinde ilerlerken, diğer birçok milletin kendi anayurdu mevcut olduğu halde Osmanlılar anayurdu olmayan istisna milletlerden biri konumundaydılar. İspanyollar İspanya’ya, Fransızlar Fransa’ya geri dönerlerken Osmanlıların gidecekleri anayurt yoktu (Ahmad 2008: xi).

2.3. Avrupa’daki Türkoloji Çalışmaları: Türkoloji çalışmaları Osmanlı-Türk milli kimliğinin inşasında önemli katkılar sağlamıştır. Joseph de Guignes (1721-1800) 18. yüzyılda “Histoire Général des Huns, Turcs, Mongols et autres Tartares Occidentaux” isimli kitabı yazmıştı. (Ersanlı, 2006: 74). 19. yüzyıldan itibaren Macaristan, Finlandiya ve Rusya’daki Türkoloji Enstitüleri, Türklerin dili, kültürü ve ırkı üzerinde birçok çalışmalar yapmışlardır (Işın-İşyar 2005: 79).

Türkoloji çalışmalarında 1830’larda İngilizler başı çekiyorlardı. 1832’de Osmanlı Sultanına ithaf olunan bir gramer kitabı (Grammar of the Turkish Language) Londra’da yayınlanmıştı. Bu kitabın önsözünde A. L. Davids eski Türk medeniyetlerinden, eski Türk tarihinden ve Türk dillerinden bahsetmektedir. Şeyh Süleyman tarafından hazırlanan Çağatay Lügati yayınlandı ve daha sonra hükümet tarafından Orta Asya’ya gönderildi. Bu dönemde Osmanlı’nın Kayı soyundan geldiği fikri benimsendi ve Söğüt’te Ertuğrul Gazi’nin türbesi inşa edildi (İnalçık 2002: 28).

Türklerin kendi geçmişlerini yeniden keşfetmelerinde özellikle 19. yüzyılın sonlarında Türk ulusal duygusunun doğmaya başlaması ile Sibiryada yapılan arkeolojik buluşların çakışmasının önemli etkileri olmuştur. Türklerin geçmişlerini keşfetmelerinde bunun yanında 1870’lerde Batı Avrupa’da yayınlanan ve Osmanlı aydınları üzerinde büyük tesirler bırakan çalışmaların etkileri de büyük olmuştur. Genel hava itibarıyla Türkleri barbar olarak gören Avrupa’da Türklerin küçük düşürülmesine karşı çıkan birçok ses yükselmiştir.

Bazı Lehli ve Macar asıllı milliyetçiler Osmanlı Devleti’ne sığınmış ve yüksek mevkilerde çalışmışlardır. Bunların en tanınmışları Celaleddin ve Ömer Paşalardır. Bu kişiler Türklük bilincinin oluşması için çaba sarf etmişlerdir (İnalçık 2002: 27).



Bu konuda Osmanlıdaki ilk çalışmayı Mustafa Celaleddin ismini alarak Müslüman olan Polonyalı göçmen Constantin Borzecki yapmıştır. O, ilk olarak İstanbul’da daha sonra da Paris’te yayınlanan ve geniş yankı yapan “Les Turcs Ancien et Modernes” (Eski ve Yeni Türkler-1870) başlığını taşıyan bir kitap yazdı. Bu kitaptaki temel tezler daha sonraki dönemin bir savunması niteliğini taşımaktadır. Mustafa Celaleddin, çok sayıda dil benzerlikleri kurarak, Latincenin ve Latin uygarlığının Türk kökenli olduğunu savunuyordu. İspatlamalarında sadece kelime benzerliklerinden değil, ayrıca yer isimlerinden de faydalanıyordu. Bilimsel olarak açıklanamamış olan alanları kullanarak, kendi tezlerinin doğruluğunu ortaya koymaya çalıştı. Etrüsklerin kökenlerinin bilinmemesi ve dillerinin çözülmemiş olması, uzun süre İtalya’yı Türklerin uygarlaştırdığı iddialarının dillendirilmesine neden olmuştur. Bir şeyin zıddının kanıtlanmasının olanaksızlığı, kanıt yerine kullanılmıştır. Herhangi bir sınıflandırmaya girmeyen bütün halkların Türk olduklarını ispatlamaya dönük olarak bu yöntem ileriki yıllarda kullanılmıştır. (Copeaux 1998: 17-18). Mustafa Celaleddin’in bu kitabı kaleme almasının nedeni, Avrupalıların Türkleri aşağı bir ırk olarak görmeleriydi. Buna cevap verilmekte ve Türklerin ari ırktan geldikleri, dolayısıyla üstün bir ırk oldukları ispat edilmeye çalışılmaktaydı (Türköne 2008: 651).

Mustafa Celaleddin Meşrutiyet devri Türk aydınlarına yeni bir milli benlik kazandırmak düşüncesiyle “Turco-Aryen” tezini ortaya atmıştır. Bu teze göre “Türklerle Avrupalılar aynı soydandır, şu halde Avrupa medeniyeti de esasında Türklerin malıdır” (Güngör 1975: 71). Bu tez daha sonradan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti’nde kendine pek çok taraftar bulmuştur.

Türkolojiyi oryantalistler kurmuşlardır. Rusların işgal etmiş oldukları Orta Asya topraklarında yapmış oldukları arkeoloji çalışmaları da Türk bilincinin gelişmesinde etkili olmuştur. Bu etkinin oluşmasında en belirleyici öğelerden birisi, Türklerin (Göktürkler) kendi tarihleri üzerine yazılı ilk belgelere ulaşılmış olması ve dilin gelenekleri ile tamamen uyum gösteren bir alfabenin en eski örneklerinden birisine sahip olunmuş olmasıydı. Bu metinler 8. yüzyıla aittir ve gelişmiş bir yazın biçimine sahiptiler. 1887-88 yıllarında yapılan çalışmalar ile bu metinler çözümlenmişlerdi. 1896’da Wilhelm Thomsen metinler üzerinde etkili bir çalışma yaptı. Leon Cahun “Introduction à l’Histoire de l’Asie” adlı çalışması ile Orhun Yazıtları ile bir tür romantik Türkoloji’nin buluşmasını sağlamıştır. Cahun bu yazıtlar ile ilgili bazı sonuçlara ulaştı. Onun çıkarsamaları ve yorumları daha sonraki dönemlerde etkili olmuştur. Bugünkü tarih kitaplarında yazıtlarla ilgili söylem ve Türklerin eski tarihlerinin yüceltilmesinde kullanılan yaklaşımlar Cahun’un yaklaşımı ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu tarih kitaplarında Türklerin özellikleri olarak sunulan noktalardan bazıları şunlardır: Kadın-erkek eşitliği, adalet duygusu, disiplin ruhu, örgütlenme ve hiyerarşi vb. Söz konusu yazarlar aynı şekilde yazıtlardan yola çıkılarak ulusal duygulardan bahsetmektedir (Copeaux 1998: 21).

W. Radloff Türk lehçeleri lügatini yazmıştır. V. Barthold ise orta Asya Türk kavimleri üzerine çok önemli eserler vermiştir. Bunların hepsi oryantalistti. Orhun Abidelerinin keşfi 1900’lerde Türkçülüğün gelişmesinde çok etkili olmuştur. Bu yazıtlarda 6-8. yüzyıl arasında Avrasya’yı kontrolü altına almış olan Gök Türklerin destanı Türkçe olarak anlatılmaktadır. Bu durum Türklük bilincinin gelişmesinde çok etkili olmuştur. Türklerin eski tarihlerini parlak bir şekilde ortaya koyan bu eser, büyük gurur kaynağı olmuştur. Bu yazıtları Türk okuyucularına ilk olarak Türkçü Necip Asım 1900 tarihinde yazmış olduğu “Orhun Abideleri” yazısıyla tanıtmıştır (İnalçık 2002: 28-29).



Hermann Vámbéry 1863 ile 1864 yılları arasında Orta Asya'yı gezdi. O, uzun yıllar Budapeşte'de Sultan II. Abdülhamit'e danışman olarak hizmet vermiştir. II. Abdulhamid' Vámbéry'ye Reşid Efendi olarak hitap ederdi (Grobe-Hagel 1998: 39).

Vámbéry İstanbul'da bulunduğu bir dönem eğitilmiş Türklerin kendi ırkları ve kültürleri ile Orta Asya Türklerinin arasında bir ilgi uyandırma girişiminde bulunduğu, bu insanlar, kendileri ile göçebe bir topluluk arasında bağlantı kurmaya dönük girişimi kendileri için bir hakaret olarak algıladılar. Onların gözünde Türkler aşağı bir halk, özellikle de çiftçiydi (Jäschke 1941a: 85).

Vámbéry, Pantürkizm'in babası olarak bilinmektedir. Yazdığı "Reise in Mittelasien" (Orta Asya'da Seyahat) adlı eserinde Osmanlı Hanedanlığının dil ve din olarak ortak özellikler taşıyan Türk unsurundan oluşan ve Adriyatik'ten Çin'in içlerine kadar uzanan geniş ve güçlü bir devlet kurmayı başardıklarının altını çizmektedir (Vámbéry 1873: 378; Jäschke 1941/1: 2).

Hermann Vámbéry „Das Türkenvolk“ (Türk Halkı) adlı eserinin Önsözünde Türk halkının bütün halklar içerisinde bugün hala en geniş coğrafyaya yayılma ününe sahip olduğunu, sınırlanamayan göç arzusu, savaşçı yapısıyla Asya ve Avrupa tarihlerindeki en önemli değişikliklerin nedeni olduğunu belirttikten sonra, bu alanda gerekli olan çalışmaların yapılmamış olduğunu, bunun uzun zaman alacağını ve bu yeni buluntularla tarihin birçok karanlık sayfasının aydınlatılabileceğini belirtmiştir. Aynı kitapta Vámbéry değişik bölgelerdeki Türk kabilelerini incelemiştir (Vámbéry, 1885). Bu eser Türk halkıyla ilgili o döneme kadar yapılmış olan en geniş araştırma olsa gerek. Vámbéry Aynı kitapta Osmanlı Türklerini de incelemiştir. Ona göre (Vámbéry 1885: 594; Vámbéry 1875: 19):

“Batıya doğru sürülen Türk halklarının bir fraksiyonu ki onlar aracılığıyla Batı Türkleri ilk kez tanımış oldu, sadece isim olarak Ural-Altay halklarından sayılabilirler, öz olarak değil. Bugün Osmanlıların damarlarında, etnograflara göre, az bir Türk kanı akmaktadır. Fiziki yapı olarak ufak da olsa tipik Türk izine rastlanmamakta ve dolayısıyla onların Türk milliyetçiliği sadece kelimenin siyasi anlamında anlaşılmalıdır.”

Vámbéry'ye göre o günün Osmanlılarını Türk olarak karakterize eden özellikleri; Türklerin, her ne kadar İslami dünya görüşünden önemli ölçüde etkilenmiş olsa da, genel ahlaki özellikleri ve Türk Tatarlarının hayat bilgilerinin temel özelliklerini taşımalarıdır (Vámbéry 1885: 613).

Vámbéry “Der Islam im Neunzehnten Jahrhundert” (Ondokuzuncu Yüzyılda İslam) adlı çalışmasında Arapların Türklerin yönetimi altına girmeyi her zaman iğrenç bir durum olarak gördüklerini ve bu konuda peygamberin “Size ilişmedikçe, siz de Türklere ilişmeyiniz. Çünkü severlerse sizi soyarlar. Sevmezlerse sizi gebertirler” hadisini dikkate aldıklarını (Vámbéry 1875: 310) yazmaktadır.

Vámbéry'nin Türk tarihine ve dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin oluşumuna yapmış olduğu diğer bir katkı da „Uigurische Sprachmonumente und das Kudatgu Bilik“ (Uygurca Anıtları ve Kutadgu Bilig) adlı eseri olmuştur. Bu eserinde Vámbéry, Uygurların tarihinden kısaca bahsettikten sonra, Uygur dilini incelemiş ve Avrupa da hakim olan Türk kökenli bağımsız bir halk olduğu iddiasının yanlış olduğunu, onların da tıpkı diğer Türk kabileleri gibi olduklarını, dillerinin Türkçe olduğunu belirtmiştir. Uygurcanın bir Türk diyalekti olduğunu belirtmiştir (Vámbéry 1870: 9-18).



Vámbery, „Gesichte Bochara’s oder Transoxaniens“ (Buhara’nın Tarihi veya Maverâünnehir) adlı bir başka eser daha yazmıştır. Bütün bu eserler ile o Türk dünyasının karanlıkta kalan sayfalarının aralanmasında ve Türk milliyetçiliğinin dogmasında büyük bir etki yapmıştır. Onun o günlerde ortaya çıkardığı Osmanlı dışındaki Türkler gerçeği daha sonra birçok milliyetçi tarafından büyük bir heyecanla karşılanmıştır.

19. yüzyılın ortasından itibaren antropolojik ve dilbilimse kanıtlar kullanmak moda haline gelmişti. Bunlar Türkiye’de de önem kazanmaya başlamıştı. Irkların tarihin oluşumu üzerinde büyük etkileri olduğunu savunan yazarların tesirleri oldukça artmıştı. Bunlardan bazıları: Eugene Pittard, Deniker, Topinard ve Villenoisy idi.

Bu dönemde, Tanzimat Türkçü’lerinin dikkatini çeken en mühim eser 18. yüzyılın Fransız tarihçilerinden Deguines`nin, Türkler, Hunlar ve Moğollara ait yazdığı büyük tarihi (Taneri 1993: 175).

Başlangıçta Türkçülük, Türkoloji çalışmalarının ortaya koyduğu verilerin etkisiyle toplumsal ve tarihsel bağlamından kopuk bir şekilde, kültürel temelli bir Türkçülük bilinci çerçevesinde gelişmiştir. Özellikle İslam öncesi Türk tarihinin ve Türklerin rolünün bir ölçüde gün ışığına çıkarılmasının etkisiyle, o zamana kadar İslam ile özdeşleştirilen Türklüğün, İslam’ı devre dışı bırakmasını sağlamıştır. Osmanlı Türklüğünün İslam’la özdeşleşmiş olan tarihi bu süreç içerisinde devre dışı bırakılarak, dil, folklor, kültür gibi kendine has özellikleri ile Türklük bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla ilk dönemlerde Türkçülüğün kültürel düzeyde kaldığı söylenebilir (Karakaş 2006: 62-63).

Türkçülük ideolojisi 19. yüzyılda marjinal bir ideoloji durumundadır ve sadece L’on Cahun ce Vámbery gibi bazı Avrupalı Türkologlardan haberdar olan küçük bir aydın grubuyla sınırlıydı (Ahmad 2008: 53).

SONUÇ

Milli kimliklerin inşa sürecinde birçok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Birbirinden farklı etnik ve dini toplumların bir arada yaşadığı Osmanlı Devleti, Avrupa’da meydana gelen değişikliklerden etkilenmemeye şansına sahip değildi. Milliyetçilik ateşi bir kere tutuştuktan sonra, bunu söndürmeye hiçbir gücün yetmediğini zaman içinde acı tecrübeler gösterdi. Milliyetçilik önce gayrimüslimlerde kendini gösterdikten sonra Arnavutlar ve Araplar arasında da hızla yayıldı. Osmanlı-Türk aydını, devletin sahibi olarak savunma refleksi ile milliyetçiliğe ilk başlarda mesafeli durduğu halde şartlar onları da zamanla Türk kimliğini daha fazla ön plana çıkarmaya itti.

Osmanlı-Türk milli kimliğinin ortaya çıkmasında ve taban bulmasında özellikle Rusya Türklerinin çok büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti’ne kaçan bu Türk aydınları kendi Türkçü anlayışlarını yaymak için büyük çaba sarfettiler ve gün geçtikçe daha fazla taraftar kazandılar. Bütün Türkleri bütünleştirme fikri çerçevesinde hareket eden bu aydınlar özellikle İttihat ve Terakki Partisi’nin yönetimi ele geçirmesinden sonra, geliştirilen politikalar üzerinde daha fazla etkili olmaya başladılar.

Osmanlı’nın almış olduğu yenilgiler sonrasında Balkanlardan ve Kafkaslardan yoğun bir Müslüman-Türk göçü Anadolu’ya yöneldi. Böylece Osmanlı’nın Müslüman-Türk nüfusu nüfusun önemli bir bölümünü teşkil etmeye başladı. Topraklarını terk etmek zorunda kalan bu insanlarda milli bilinç çok daha gelişmiş bir durumdaydı ve bu göçmenler toplumsal dönüşümde önemli bir taşıyıcı işlevi görmeye başladılar.



Osmanlı aydını kendini Türk olarak tanımlamamaktaydı. Batıda eğitim gören aydınlar milli duygular gelişmeye başladı. Bu aydınların kendilerini Türklük ile özdeşleştirmelerinde Batıda yapılan Türkoloji çalışmaları ve bu bağlamda gerçekleştirilen arkeoloji kazılarının etkisi büyük olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda Türklerin dünya tarihinin en önemli toplumlarından olduğu ortaya çıkmış ve bu durum bizzat Batılılar tarafından dile getirilmiştir. Türk aydınları için bu veriler çok büyük önem taşımaktaydı ve bu verileri kullanarak Türklük vurgusu yapmaktaydılar.

KAYNAKÇA

- ADANIR, Fikret (1989), “Der jungtürkische Modernismus und die nationale Frage im Osmanischen Reich”, in: *Zeitschrift für Türkeistudien*, 2. Jahrgang, Heft 2, Integra Verlag, S.79-91
- AHMAD, Feroz (2008), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev.: Sedat Cem Karadeli, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 154, İstanbul
- AYDIN, Suavi (2005), “Azınlık Kavramına İçeriden Bakmak”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* içinde, Derleyen: Ayhan Kaya/Turgut Tarhanlı, TESEV Yayınları, İstanbul, s.145-170
- BENZİNG, Johannes (1937), “Der Freiheitskampf Turkestans, 1. bis 1917”, *Die Welt des Islams*, Band 19, S. 94-137
- BİNGÖL, Yılmaz (2004/1), “Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 59, No: 1, Ocak-Mart, s. 27-58
- BİNGÖL, Yılmaz (2004/2), “İmparatorluktan Modern Ulus Devlete: Türkiye’de Ulusal Bir Dilin Yaratılmasına Doğru”, *Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye*, Editör: Güngör Erdumlu, Babil Yayıncılık, Ankara, s.155-185
- BOSTANCI, M. Naci (2003), “Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 75, s.:5-32
- COPEAUX, Etienne (1998), *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Çev. Ali Berktay, Tarih Vakfı Yayınları 59
- ERDOĞDU, A. Teyfur (2008), “Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesi”, *Doğu Batı*, Yıl 11, Sayı 45, Mayıs, Haziran, Temmuz, s. 19-46
- ERSANLI, Büşra (2006), *İktidar ve Tarih, Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 2. Baskı, İletişim Yayınlar, İstanbul



- GÖÇEK, Fatma Müge (2005), “Türkiye’de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Anlayışı”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* içinde, Derleyen: Ayhan Kaya/Turgut Tarhanlı, TESEV Yayınları, İstanbul, s.58-68
- GÜNGÖR, Erol (1975), *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İrfan Matbaası, İstanbul
- GROBE-HAGEL, Karl (1998), “So schnarcht man in Konstantinopel”, *Oxus*, Hrsg. Enis Günay & Rainhard Sander, 10/1998, S. 39-40
- GÜVENÇ, Bozkurt (1994) *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2. Baskı
- GÜVENÇ, Bozkurt (2006), “Türk mü, Türkiyeli mi? Kim Bu Türkler?” *İstanbul Kültür Üniversitesi Konferans Notları*, 19 Nisan 2006
- HARTMANN, Richard (1941), “Zum Gedanken des „Kongreß“ in den Reformbestrebungen des islamischen Orients”, *Die Welt des Islams*, Band 23, S. 122-132
- IŞIN, Engin-Bora İşyar (2005), “Türkiye’de Ulus-Devlet ve Vatandaşlığı Doğuşu”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* içinde, Derleyen: Ayhan Kaya/Turgut Tarhanlı, TESEV Yayınları, İstanbul, s.69-83
- İNAC, Hüsamettin (2006), *AB’ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye’nin Kimlik Problemleri*, Ekin Kitabevi, Bursa
- İNALCIK, Halil (1958), „Osmanlı Padişahı“, *AÜİİBF Dergisi* (13), s. 68-79
- İNALCIK, Halil (2002), “Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji”, *Doğu Batı*, Yıl 5, Sayı 20, Ağustos, Eylül, Ekim, s. 13-39
- JAESCHKE, Gotthard (1941), “Der Turanismus der Jungtürken; Zur osmanischen Außenpolitik im Weltkrieg”, *Die Welt des Islams*, Band. 23, S. 1-54
- KARAKAŞ, Mehmet (2006), “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu Batı*, Yıl 9, Sayı 38, Ağustos, Eylül, Ekim, s. 57-76
- KARAKOYUNLU, Yılmaz (1995), “Aydın Geleneğimizin Oluşumu ve Cumhuriyet aydınları”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Derleyen: Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara, s.103-122
- KARPAT, Kemal (1995), “Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Derleyen: Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara, s.23-38



- KARPAT, Kemal H. (2009), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, 2. Baskı, TİMAŞ Yayınları, İstanbul
- KAYALI, Hasan (1998), *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Çev.: Türkan Yöney, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- KOCAOĞLU, Timur (1998), “İsmail Gaspirinski`den Mustafa Cokay’a Kadar Türk Dünyasında Dil Meselesinde Üç Farklı Görüş”, *Türk Yurdu*, Kasım 1998, S. 25-26
- KOHN, Hans (1928), *Geschichte der Nationalen Bewegung im Orient*, Kurt Vowinckel Verlag, Berlin-Grünwald
- LAÇİNER, Ömer ve Bora Tanıl (1995), “Die Turkrepubliken und die Türkei: der zweite Anlauf”, *Zeitschrift für Türkeistudien*, 8. Jahrgang, Heft 1, Leske + Budrich, S. 115-138
- MAALOUF, Amin (2009), *Ölümcül Kimlikler*, Çev.: Aysel Bora, 29. Baskı, Yapı Kredi yayınları, İstanbul
- ORTAYLI, İlber (2007), *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları 1596, İstanbul
- ÖNDER, Zehra (1982), “Vom osmanischen Vielvölkerstaat zum National-Staat der modernen Türkei”, *Die neue Gesellschaft*, 29. Jahrgang, S. 685-688
- ÖVET, Talha (2007), “Avrupa ‘Öteki’si’”, *Stratejik Öngörü*, Sayı: 11, s.94-103
- SARIBAY, Ali Yaşar (1998), *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi, Bursa
- SAYBAŞILI, Kemali (1995), “Münevver, Entellektüel, Aydın”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Derleyen: Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara, s.157-173
- SHAW, Stanford J.ve Ezel Kural Shaw (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev.: Mehmet Harmanacı, Cilt: 2, Baskı: 3, e Yayınları, İstanbul
- STEİNBACH, Udo (1992/1), “Unter der Hypothek der Tradition – das türkische Experiment mit der Demokratie”, *Perspektiven der Demokratisierung in Entwicklungsländern*, Hrsg: Rainer Tetzlaff; Deutsches Übersee-Institut, Hamburg, S. 33-54
- STEİNBACH, Udo (1992/2), “Kemalismus oder Fundamentalismus”, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 37. Jahrgang, Blätter Verlagsgesellschaft mbH. Bonn 1992, S. 817-829
- TANERİ, Aydın (1993), *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ocak Yayınları, Ankara
- TEKİNALP, Şermin (2005), “Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük”, *Journal of İstanbul Kültür University*, 2005/1, s.75-87



TOPRAK, Binnaz (1989), “İslam in der Türkei – Interne und externe Faktoren”, *Jahrbuch für vergleichende Forschung (Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients)*, Edition Parabolis: Berlin, S. 79-93

TOPRAK, Zafer (1995), “Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Derleyen: Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara, s.39-81

TUNÇAY, Mete (1984), “Der Laizismus in der Türkischen Republik”, *Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients*, Thema: Islam und Politik in der Türkei, Hrsg. Jochen Blaschke & Martin von Bruinessen, Express edition: Berlin, s. 53-93

TUNÇAY, Mete (2003), *Çokkültürlülük Perspektifleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, No: 2,

TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi (2003), “Kimlik, Hukuk ve Adalet Sorunu”, *Doğu Batı*, Yıl 6, Sayı 23, Mayıs, Haziran, Temmuz, S. 209-216

TÜRKÖNE, Mümtaz’er (2003), “Milli Devlet – Laiklik – Demokrasi”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 75, s.: 33-51

TÜRKÖNE, Mümtaz’er (2008), “Ulus-Devlet ve Milliyetçilik”, *Siyaset*, Editör: Mümtaz’er Türköne, Lotus Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, s.631-665

VAMBERY, Hermann (1870), *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*, Biblio Verlag, Neudruck der Ausgabe Innsbruck 1870, Osnabrück 1985

VAMBERY, Hermann (1873), *Reise in Mittelasien*, Leipzig

VAMBERY, Hermann (1875), *Der Islam im neunzehnten Jahrhundert; eine kulturgeschichtliche Studie*, F. A. Brockhaus, Leibzig

VAMBERY, Hermann (1885), *Das Türkenvolk*, Neudruck der Ausgabe 1885, Biblio Verlag, Osnabrück, 1970

YILDIZ, Süleyman (2007), “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Milli Folklor*, Yıl: 19, Sayı: 74, s.9-16

YÜCEL, Harika (2009), “Psikanalitik Bir Perspektifin Milliyetçiliği Anlamaya Yönelik İmkânları”, *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, Sayı: 2, Ocak 2009, s. 32-47